
EFES'TE GEZİNTİLER

EFES ANTİK KENTİ'NDE

**TURİSTİK GEZİLER
ÜZERİNE BİR RAPOR**

EGE YILDIRIM
ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama
Bölümü Öğrencisi

1994

EFES'TE GEZİNTİLER

Ege Bölgemizin en çekici ve işlek tarihi merkezlerinden biri olan Efes Antik Kent kalıntıları, yılın büyük bir bölümü boyunca turist ağırlamaktadır. Müthiş bir gelir kaynağı arzemesiyle birlikte, bu büyük arkeolojik örenyerinin korunması ve işletilmesi de ağır bir sorumluluktur. Ziyaretçilerin antik kente gösterdikleri ilgi ve tepkiler, başka bir deyişle Efes'i algılayışları, Efes'in bu bağlamda nasıl bir konumda olduğuna ilişkin olarak bize ışık tutacaktır. Bu düşünceden yola çıkarak, turistlerin Efes yolculuğunu aşama aşama izlemiş bulunuyor, burada sizlere aktarıyorum.

Bu raporun oluşturulması esnasında gözetilen ana amaç, turistlerin gezi rotasını ve bu rotanın özelliklerini saptayarak, harabeleri ne derecede zorladıklarını ve kendilerinin Efes'i ne ölçüde "anladıklarını" öğrenmek oldu. Biraz dikkatlice bir gözlemin ardından, ortaya birtakım genel eğilimlerin çıktığı, turistlerin yer yer ilgisini çeken, yer yer hayrete düşüren, veyahut da ters yönde etkileyen olguların varlığı farkedilmiştir.

Ortaya çıkan bulguları derleyerek bazı sonuçlar, eleştiriler ve öneriler ileri sürmekle, Efes kentinin gelecekte daha sağlıklı bir işletmeye emanet edilmesine katkıda bulunduğumu umuyorum.

Ege Yıldırım
Ağustos, 1994
Selçuk

İÇİNDEKİLER

2.....	EFES'TE GEZİNTİLER (GİRİŞ)
3.....	İÇİNDEKİLER
4.....	EFES GEZİNTİ GÜZERGAHI
9.....	GEZİNTİ GÜZERGAHININ PLANI
10.....	KONUNUN ŞEMATİK AÇILIMI
13.....	ŞEMATİK AÇILIM IŞIĞINDA GÖZLEMLER
28.....	SONUÇ

EFES GEZİNTİ GÜZERGAHI

1. VARIŞ

Otobüsler, taksiler ve özel araçlar.

2. TESİSLERDE ALIŞVERİŞ- ÇAY BAHÇESİ

Yoğun saatlerde kalabalık oluyor. Çay bahçesi, alttan başlamış olanlar için iyi bir durak olup, özellikle öğleden sonra rağbet görüyor.

3. REHBER VE BİLET TEMİNİ

4. İÇERİ GİRİŞ- OT VE TAŞ KAPLI BÜYÜK MEYDAN (ortada)

Manzara izleniyor.

5. PLAN LEVHALARI (sağda)

Rehber açıklaması eşliğinde veya tek başına, levhalar inceleniyor. Yerli turist daha az bakıyor. Taşlara oturup dinleniliyor, çevre izleniyor.

6. VARIUS HAMAMI (sağda)

Burası gezi sınırı ötesinde. Biraz izleniyor.

7. ODEION KOMPLEKSI (sağda)

İzleniyor, rehber dinleniyor, Odeion'da dolaşılıyor. Trafik sıkışıklığı. "İlk heyecan" burası.

8. BAZİLİKA'DA YÜRÜYÜŞ (ortada)

Sütunların üstünde oturulup Bazilika inceleniyor.

9. AGORA'YA AÇILMA (bazıları)

Taşlar inceleniyor, fotoğraf çekiliyor.

10. AGORA'YI ÇEVRELEYEN YAN ROTA/ SOLA DOĞRU UZANAN DAR ARAÇ YOLU (bazıları)

Bu yolu tutup Domitian Tapınağı'na varanlar, çoğu kez önlerinde ne olduğunu bilmiyor, deneme yanılma yoluyla ötedeki meydana inişi buluyorlar.

11. YAZITLAR GALERİSİ (ortada)

Serinlikten ve içecek servisinden yararlanılıyor. Sergi geziliyor, fakat satın alma az.

12. DOMITIAN TAPINAĞI (sağda)- POLLIO ÇEŞMESİ'NDEN DOMITIAN MEYDANI'NA ÇIKIŞ (ortada)

Tapınak alanı üzerinde dolaşılıyor, manzara izleniyor, fotoğraf çekiliyor. Meydandaki dağınık taşlar arasında oluşmuş olan gölgelik yerler oturuluyor.

13. YENİDEN CANLANDIRMA LEVHALARI (solda)

Levhalaradaki yeniden canlandırılmış yapıların şemalarına bakılıyor. Rehber dinleniyor, çevreye bakınılıyor, fotoğraf çekiliyor.

14. MEMMIUS ANITI- KURETLER CADDESİ'NE İNİŞ ÖNCESİNDEKİ DÜĞÜM NOKTASI (sağda)

Bol miktarda fotoğraf çekiliyor, taşlara çıkılıyor. Buradaki bol gürültü ve kalabalığa karşın, biraz aşağıda Herakles kapısına inen alan تنها, bomboş.

15. EFESLİ DOKTOR ALEKSANDER HEYKELİ

Kenti sıtmadan kurtardığı anlatılıyor.

16. "KÜÇÜK" BADGASSE (sağda)

Burası iyi bir seyir noktası, manzara izleniyor, fotoğraf çekiliyor.

17. HERAKLES KAPISI (ortada)

Küçük bir kalabalık ve yığılma.

18. YOL KENARI BOYUNCA SÜTUNLAR (sağda)- KAZI ÇALIŞMASI (solda)

Kazı alanının önünde durup izleyen ve soru soranlar oluyor.

19. TRAIANUS ÇEŞMESİ (sağda)

Rehber dinleniyor, fotoğraf çekiliyor. Zafer Tanrıçası Nike ve spor ayakkabı referansı popüler olarak anlatılıyor.

20. BADGASSE (sağda)- GİRİŞİ OLMAYAN YAMAÇ EVLERİN ARKASINA TIRMANAN BASAMAKLAR (solda)

Badgasse'yi tırmanıp Skolastikia Hamamı'nın en arka odalarını tehlikelice gezenler oluyor. Gezmeyenler de yasağı farkedene kadar tırmanma girişiminde bulunuyorlar.

21. BASAMAKLARIN BİTİŞİĞİNDE, ARKASINDA PERİSTİLLİ EVLER BULUNAN MOZAIKLİ STOA

Stoa'nın kenarlarına basılıp fotoğraf çekilmesi mozaiği bozuyor.

22. HADRIANUS TAPINAĞI (sağda)

Rehber dinlenip fotoğraf çekiliyor.

23. SKOLASTIKIA HAMAMI (sağda)

Rehber dinleniyor, tulumbalı oda keşfediliyor, arka odalara kadar ilerleniyor, özellikle heykellerin fotoğrafı çekiliyor.

24. LATRINA (TUVALET) (sağda)

Oturuluyor, rehber dinleniyor, şakalaşmalar oluyor.

25. OKTOGON (solda)

Oktagon'un hizasında, Kuretler'in bir yakasından ötekine kadar öğleden sonra oluşan gölge, iyi bir dinlenme yeri oluyor. Bu sırada, Aşk Evi'ni ve Tuvalet'i de görme merakı oluşmuş oluyor.

26. HEROON VE KİTAP STANDI (solda)

Gölgede dinleniliyor, yaslanıp su içenler oluyor ve fotoğraf çekiliyor.

27. AŞK EVİ (sağda)- YAMAÇ EVLER KAZI ALANI (solda)

Burası çok önemli bir düğüm noktası. Müthiş bir yığılma var. Rehberler grupları bir arada tutmakta zorlanıyor. Fotoğraf çekerken kazı alanına doğru kayılıyor, en çok fotoğraf çekimi burada gerçekleşiyor.

28. CELSUS KİTAPLIĞI (ortada)

Rehber dinlenmesinin ardından turistlere dolaşmak için zaman veriliyor. Fotoğraf çekiliyor. Önce uzaktan bakılıyor, kitaplığın ön meydanında yavaşça geziniliyor, basamaklar çıkılıp içerisi geziliyor, yazı panoları okunuyor. Serinlik ve gölgeden yararlanılıyor, oturup dinleniliyor. Öndeki meydanın dışına fazla taşılmıyor.

29. AGORA GÜNEY KAPISI (sağda)- BİTİŞİKTEKİ SERĐ ODALARI

Sergi odacıkları parmaklıkla kapalı olduğu için çok ayrıntılı bakılamıyor. Ticari Agora alanı izleniyor.

30. MERMER CADDE BOYU

Yol alınırken çevreye bakılıyor, kenarlardaki sütun ve taşlarda oturup dinleniliyor ve inceleniyor. Yerdeki kanalizasyon ızgaraları ilgi çekiyor. Aşk Evi'nden çıkan bazılarının yolu sağ taraftaki sütunlarla birleşiyor.

31. AYAK İZİ SERĐLEMESİ (az ileride, solda)

Durulup bakılıyor, yorum yapılıyor, fotoğraf çekiliyor. Alt kapıdan gelenler için Aşk Evi'ni görme hevesi uyandırıyor.

32. BALKONA BENZER BİR ÇIKINTI (daha ileride, solda)

Manzara izleniyor, fotoğraf çekiliyor, rehber dinleniyor. Çıkıntının önündeki ikinci bir bölüme ilerleyenler de oluyor.

33. ARABA TEKERLEĞİ İZLERİNİN GÖRÜLDÜĞÜ KAYGAN BİR YOL KESİMİ
Yeni yapılan ahşap bir podyum kaymaları önüyor. Bu bölümde kazı alanına giren bir patikacık var, çok meraklılar dışında kimse inmiyor.

34. DUVARDA BİR NİŞ (sağda)
Dinlenmek için kullanılıyor.

35. TİYATRONUN DİBİNDEKİ BİR İNCİR AĞACI ALTINDA SOĞUK İÇECEK SERVİSİ (solda)
Hafif bir yığılma oluyor.

36. AMFİTİYATRO (sağda)
Birinci girişte, kazı alanını kapatan engeller gözleniyor, demir kapıdan içeri bakılıyor. Daha yakından görebilmek için demirleri tırmanıp dengede duran, hatta içeri atlamaya çalışan bazıları oluyor, bol miktarda fotoğraf çekiliyor. Girişe tırmanan rampanın dibinde dinleniliyor.

37. TİYATRONUN ETEĞİNDEKİ ÇEŞME (sağda)- İKİNCİ GİRİŞTE YENİ KAPATILMIŞ MERDİVENLER
Hayalkırıklığıyla biraz izleniyor, sonra yola devam ediliyor. Çeşmenin fotoğrafı çekiliyor, içine kadar girilip inceleniyor.

38. BİR AĞAÇ ALTINDA NOKTALANAN, YENİ AÇILMIŞ, L-BİÇİMLİ BİR ROTA (solda)
Rehberler gruplarını oraya topluyor.

39. ARKADIANE (LİMAN CADDESİ) (solda)
İzleniyor, fotoğraf çekiliyor, şemaya bakılıyor, yorgunca ve yavaşça ilerleniyor.

40. STADIONSTRASSE (sağda)
Etrafa bakınılarak nereye gitildiği anlaşılmaya çalışılıyor. Biraz ilerleyip geri dönenler oluyor.

41. ÇIKIŞ YOLU BAŞI (sağda)
Burası önemli bir düğüm noktası, manzara izleme ve fotoğraf çekimi oluyor.

42. STADIONSTRASSE İLE ÇIKIŞ YOLU ARASINDAKİ ALAN (bazıları)

43. VERULANUS KAZI ALANI (solda) (bazıları)
Kazı alanına giden yolu deneyenler ve geri dönenler oluyor.

44. AĞAÇLI ÇIKIŞ YOLU
Geniş, gölgelikli bir yol. İnsanlar rahat bir havada, sohbet ederek ilerliyor.

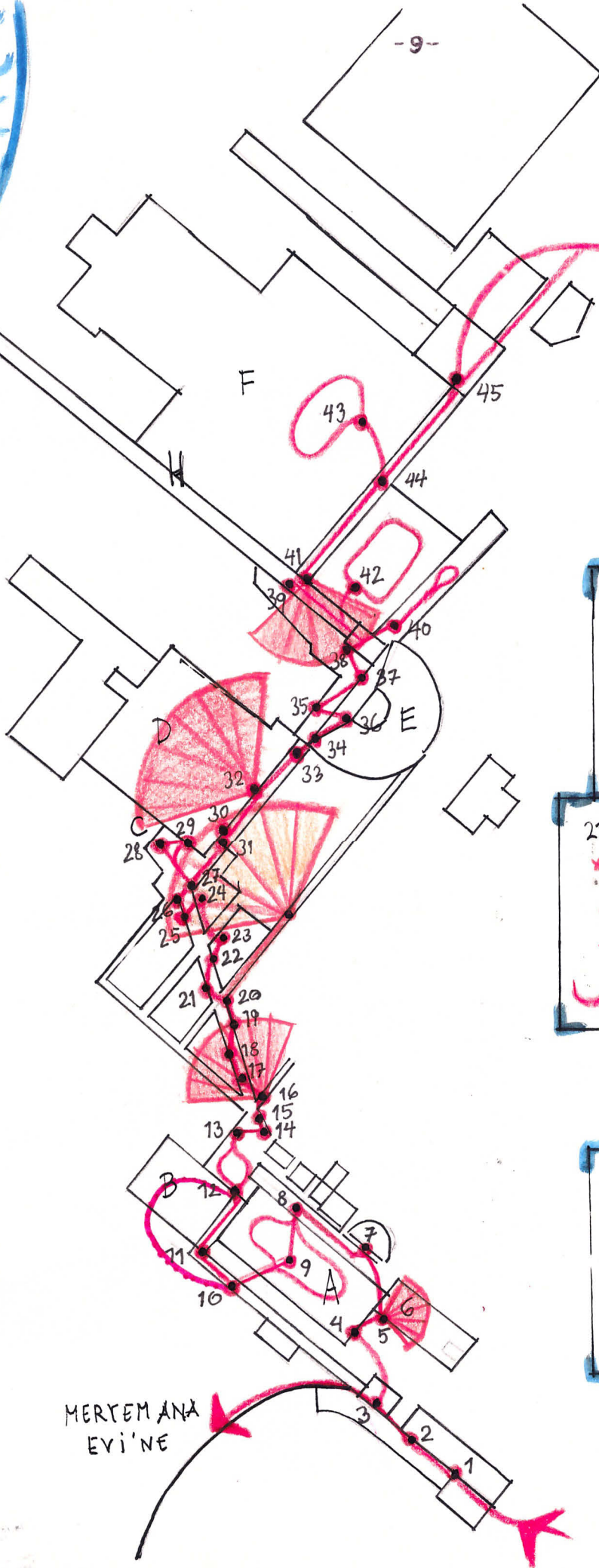
45. ÇIKIŞ YOLU SONUNDAKİ ÇIKIŞ KAPISI (ortada)- ALIŞVERİŞ TESİSLERİ- OTOPARK ALANI

Son alışverişler yapılıyor, tur yolcularını yukarıda bırakmış olan otobüsler alt kapıda bekliyorlar. Üç levha, alttan girenlere örenyerinin tanıtımını sağlıyor.

46. STADION KAZI ALANI (sağda)

Burası da merak ve hayalkırıklığı yaratıyor. Yaya gidenler daha yakından izleyebiliyorlar.

KUŞADASI-SELÇUK
KARAYOLU'NA

EFES GEZİNTİ GÜZERGAHI ŞEMASI

- 21 • DURAK NOKTALARI
- SEYİR NOKTALARI
- ÖNERİ SEYİR N. Sİ
- GÜZERGAH YOLU
- DOLANMA ALANI

PANATIR
DAĞ
TEPESİ X

- A DEVLET AGORASI
- B DOMITIAN TAPINAĞI
- C CELSIUS KİTAPLIĞI
- D TİCARET AGORASI
- E TİYATRO
- F YERULANUS ALANI
- G STADYUM
- H ARKADIANE (Liman cad.)

MERTEMANA
EYİ'NE

İNCELEME KONUSUNUN ŞEMATİK AÇILIMI

1. MEKANSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

1.A. Turist hareketleri

1.A.1. Çekme ve itme eğilimleri

1.A.1.a. Sakıncalı noktalar

1.A.1.a.1. Turistler için tehlikeli noktalar

1.A.1.a.2. Tahribat noktaları

1.A.1.a.2.a. Kalıntılara gelen zararlar

1.A.1.a.2.a.1. Araç girmesinden doğan aşınma

1.A.1.a.2.a.2. Çiziktirmeler

1.A.1.a.2.a.3. Fresklerdeki kimyasal bozulma

1.A.1.a.2.a.4. Ağaçlar ve otlar

1.A.1.a.2.b. Görsel kirlenme

1.A.1.a.2.b.1. Çöpler - çöp bidonlarının durumu

1.A.1.a.2.b.2. Otlar

1.A.1.a.2.b.3. Kazı ve rökonstrüksiyon aletleri, kullanılmayan depolar

1.A.1.b. Sevilen noktalar (Yoğunluk alanları)

1.A.1.b.1. Fotoğraf çekilen noktalar

1.A.1.b.2. Manzara seyredilen noktalar

1.A.1.b.3. Dinlenme noktaları

1.A.1.c. Turistlerin birbirlerini çekme eğilimi

1.A.1.d. Mekan oyunları

1.A.2. Trafik ritimleri

1.A.2.a. Hareket hızındaki değişimler

1.A.2.b. Yoğunluktaki değişimler

1.A.2.c. Ulaşım yollarına bağlı farklılıklar

1.A.2.c.1. Taşıt türünden doğan

1.A.2.c.2. Alt ve üst girişten doğan

1.A.2.d. Yoğunluk alanlarının kademelenmesi ve rekabeti

1.A.3. Duygusal etkileşim

1.A.3.a. Kalıntıların uyandırdığı duygu ve izlenimler

1.A.3.b. Kapalı yerlerin uyandırdığı hayalkırıklığı

1.B. Turistin yönlendirilmesi

1.B.1. Levhalar, oklar ve kitaplar

1.B.2. Yol düzenlemeleri

1.B.2.a. Kapatma

1.B.2.b. Açma

1.B.2.c. Eklenti yapma

1.B.3. Rehberler

1.B.3.a. Tanıtım ve bilgilendirme

- 1.B.3.b. Yerli ve yabancı rehberler
- 1.B.3.c. Talimat verme

1.C. Kazı alanları

- 1.C.1. Kazı alanı sınırlarının belirsizliği, kazı ve turist alanlarının "ozmozu"
- 1.C.2. Kazı elemanlarının işlerine müdahale edilmesi

2. ZAMANSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

2.A. Turistin zaman içindeki değişimi

- 2.A.1. Bilinçlenme ve duyarlılık
- 2.A.2. Fiziksel değişimler
 - 2.A.2.a. Yorulma
 - 2.A.2.b. Açlık
 - 2.A.2.c. "Bireysellikten" "tipikliğe" geçiş

2.B. Rehberlerin zamanlaması

3. TURİSTLERİN ANALİZİ

3.A. Tipolojiler

- 3.A.1. Milliyet
 - 3.A.1.a. Yerli turist
 - 3.A.1.b. Yabancı turist
 - 3.A.1.b.1. Akdenizli-"tropik" turist
 - 3.A.1.b.2. "Kuzeyli" turist
 - 3.A.1.b.3. Uzakdoğulu turist
- 3.A.2. Yaş
- 3.A.3. Ekonomik durum
- 3.A.4. Bilinçlilik ve teçizatlılık

3.B. Yıldan yıla değişkenlik

3.C. Bireysellik ve tipik profile uyma

4. TURİSTİK HİZMETLER

4.A. Güvenlik önlemleri

4.B. Bilgilendirme hizmetleri

- 4.B.1. Levhalarındaki yazıların dili

4.B.2. Yazı ve grafik anlatım

4.C. Yiyecek- İçecek hizmetleri

4.D. Tuvalet hizmetleri

4.E. Sağlık hizmetleri

4.E.1. Tedavi

4.E.1.a. Düşme ve yaralanmalar

4.E.1.a.1. Yanlış yerde dolaşmaktan kaynaklanan kazalar

4.E.1.a.2. Önlenemeyen kazalar

4.E.1.b. Bayılmalar

4.E.1.c. Kalp krizleri

4.E.1.d. Böcek sokmaları

4.E.2. Koruma

4.E.2.a. Çöpler

4.E.2.b. Gölge ve serinlik

4.E.2.c. Kaybolmalar

4.E.3. Özürü ve özel durumlu turistler

4.F. Şikayet ve dilekler

4.F.1. Turistlerden gelen

4.F.1.a. Yetersiz miktarda ve dilde bilgilendirme

4.F.1.b. Üstünkörü gezdirme

4.F.1.c. Bakımsızlık

4.F.1.d. Yetersiz koruma

4.F.2. Çalışanlardan gelen

4.F.2.a. Uyulmayan yasaklar

4.F.2.b. Kaçak satıcılar

4.F.2.c. Yetersiz güvenlik ve koruma engelleri

4.G. Alışveriş hizmetleri

5. TURİSTİK İŞLETME OLARAK EFES'İN EKONOMİK DURUMU

5.A. Müze- Belediye- Bakanlık- kazı ekibi (ÖAI) arasındaki görev dağılımı ve paylaşımı

5.B. Sponsorluk

5.C. Tanıtım ve kamunun bilinçlendirilmesi

ŞEMATİK AÇILIM IŞIĞINDA GÖZLEMLER

1. MEKANSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, antik kentin nasıl gezildiği ayrıntılı olarak incelenmiştir. Hangi bölümlerin nasıl ilgi çektiği olumlu ve olumsuz yanlarıyla görülünce, turistin eğilimlerini nasıl isteğimiz doğrultusunda şekillendireceğimiz de belirecektir.

1.A. Turist hareketleri

1.A.1. Çekme ve itme eğilimleri

• 1.A.1.a. Sakıncalı noktalar

Tamamlanmamış bir kazıda kaçınılmaz olan bu tür yerler Efes'te de var olup, kimi bölümlerde tam olarak belirtilmemiş olup, turiste veya kalıntılara tehlike oluşturmaktadır.

* 1.A.1.a.1. Turistler için tehlikeli noktalar

Örneğin, Skolastikia Hamamı'ndaki yüksek duvar bölümlerinde serbestçe gezilebilmektedir. Tiyatronun yakın çevresinde, yapının dış duvarlarından düşebilecek taşlara karşı tam koruma yoktur. Badgasse'nin girilmez bölümüne kurula uymayan turistler rahatça çıkabilir ve temizlenmemiş engebeli yolda kolayca düşebilirler. Aynı durum Badgasse'nin karşı tarafındaki merdivenler için de geçerlidir.

* 1.A.1.a.2. Tahribat noktaları

1.A.1.a.2.a. Kalıntılara gelen zararlar

Kalıntılara türlü yollardan zarar gelmektedir:

1.A.1.a.2.a.1. Araç girmesinden doğan aşınma

İnsan ayağı aşındırmasının yürüyüş yollarını kayganlaştırması bir yana, Arkadiane ve Mermer Cadde üzerinde traktör ve kamyonlar da yol almaktadır. Böyle büyük araçların taşta birkaç saat içinde yaptığı, insan ayağının baskısıyla karşılaştırılmaz. Araçların yasaklanması defalarca talep edilmiş, ancak yeterince sıkı önlemler henüz alınmamıştır.

1.A.1.a.2.a.2. Çiziktirmeler

Güney Agora kapısında ve Tiyatro'da özellikle çok fazla taşta çiziktirme yapılmıştır. Buna, bir şemayı açıklamak isteyip tuğla parçasıyla mermere şekiller çizen tur rehberleri dahi katıldığına göre, durumun ciddiyeti açıktır.

1.A.1.a.2.a.3. Fresklerdeki kimyasal bozulma

Fresklerde ise ayrı bir tür, kimyasal bozulma söz konusudur. Yamaç Evlerin dar bölümlerindeki havasız ortamda soluk vermek, boyaya olumsuz etki yapmaktadır. Yamaç Evlerin gezmeye kapalı olması bu yüzdendir. Ayrıca mozaik kaplı stoaların güneşten korunmaları gerekmektedir. Skolastikia'nın bir bölümünde, bir gölgelik altında bulunan mozaiklere, güneş ışınlarının açış değiştirilmesiyle yine de güneş ulaşmaktadır.

1.A.1.a.2.a.4. Ağaçlar ve otlar

Zamanla taş aralarında ve kuytuluklarda biten otlar ve incir ağaçları, büyürken genişledikleri ve taşı çatlattıkları için sakıncalıdır. Kazının başlamasından hemen önce incir ağaçları kesilmekteydi.

1.A.1.a.2.b. Görsel kirlenme

Görsel kirlenmeyle kastedilen, bir bakıma sergi parçası sayılan, dolayısıyla estetik açıdan hoş görünmesi gereken kalıntıların bütünsel görünümünü bozan nesnelere:

1.A.1.a.2.b.1. Çöpler-çöp bidonlarının durumu

Durumu en başta çöpler ve çöp kutuları yaratmaktadır. Turistin sorumsuzluğu her zaman karşımıza çıkmaktadır ve ne yazık ki çöp atmanın önüne tamamen geçilememektedir. Uyarı işaretleri bir dereceye kadar yardımcı olabilir. Düzeltilecek başka bir sorun, çöp bidonlarının nedensiz çeşitliliğidir. Sayılabilen beş tür çöp bidonu içinde belediyeye ait ve renkli plastik olanları, metalden ve topraktan yapılmış olanları mevcuttur. Bu konuda sağlanacak bir standardizasyon, görüntüyü çok farketirir. Ayrıca, çöp kutularının antik kent içindeki dağılımının eşit olması gerekir. Şu anda Devlet Agorası'nın ve Hadriyan Tapınağı'nın civarında çok az sayıda çöp kutusu vardır.

1.A.1.a.2.b.2. Otlar

Skolastikia Hamamı'nda en çok dikkat çeken, ot kümelerinin yarattığı çirkin görünümdür. Sürekli bakım isteyen otları işçiler kesmektedir.

1.A.1.a.2.b.3. Kazı ve rökonstrüksiyon aletleri, kullanılmayan depolar

Yamaç Evler'de tek tek duran sütunların gelişigüzel kordonlarla bağlanması, kitaplığın sol tarafındaki yamaçta duran demir çerçeveler, bazı bölümlerdeki demir parmaklıklarla kapılarla kapalı malzeme depoları, göze hoş gelmeyen kazı parçalarına birkaç örnektir.

• 1.A.1.b. Sevilen noktalar (Yoğunluk alanları)

Buraları, turistlerin yoğun olarak gezdiği ve(ya) durduğu yerler olmaları açısından önemlidirler.

*1.A.1.b.1. Fotoğraf çekilen noktalar

Sevilen fotoğraf çekim noktaları: Aşk Evi'nin Celsus Kitaplığı'na bakan ön bölümü ve Heroon (şemada no.27). Tiyatro'nun demir parmaklıklı giriş kapısı (no.36). Tiyatro'ya bakan çıkış yolu ağız (no.41). "Küçük Badgasse" (no.16) Domitian üstü (no.12). Bunların yanında, manzarası olan her yer birer fotoğraf çekim noktasıdır. İlginç bir nokta, Memmius Anıtı'nın biraz altındaki başsız Doktor Aleksander heykelidir; insanlar heykelin arkasında durup fotomontaja benzer film şakaları yapmaktadırlar.

*1.A.1.b.2. Manzara seyredilen noktalar

Sevilen manzara seyretme noktaları da yukarıdakilerdir. Düzenlenip kullanıma açıldığı takdirde Badgasse de bunlara katılıp önemli bir seyir noktası olabilir.

* 1.A.1.b.3. Dinlenme noktaları

Gölgesi olan her yer bir dinlenme yeridir ilkesinden hareket edebiliriz. Yol kenarındaki sütunlar ve taşlar olsun, Odeion'un basamakları olsun, nerede oturacak ve yaslanacak, tercihen de yol üstünde olmayan bir köşe varsa, orada

turist dinlenir. Efes'in girintili çıkıntılı yapılarında bu ihtiyaç rahatça karşılanmaktadır. Ancak küçük bir öneri olarak, Agora Güney Kapısı'ndaki nişi düzenleyerek serin ve gölgeli bir ortam yaratabiliriz. Ayrıca, ağacın önemine değinmeliyiz. Efes harabelerindeki her ağaç çok değerlidir. Her birinin altında konaklayan bir turiste rastlayabilirsiniz.

- 1.A.1.c. Turistlerin birbirlerini çekme eğilimi

Turist olarak gezen insanın doğasında olsa gerek, komşunun yaptığına bakar, aynısını yapar. Rehberli turlarda bu davranış teşvik de edilmektedir, çünkü karışıklığı önlemeye yaramaktadır. Özellikle gölge arayışı içinde olan herkes, güzel bir köşe keşfeden bir diğerini kollamakta ve keşiften istifade etmektedir. "Koyun-kurt" benzetmesini kullanacak olursak, "koyun davranışlılar" turistlerin %95'ini, başına buyruk ve öncü "kurtlar" ise %5 kadarını oluşturmaktadır. Çoğunluk yönlendirmeye eğilimlidir. Bunun da belli bir trafik düzeni yaratmaktaki yararı büyüktür.

- 1.A.1.d. Mekan oyunları

Kuytu deliklere, tünellere girip çıkma, taşları kaldırıp ağırlığını ölçme (ye çalışma), taştan taşa zıplama ve yüksek noktalarda durma gibi pek çok mekansal oyun tasarlanabilir. Özellikle çocuklar ve Akdenizli turistler bu konuda üstün yaratıcılığa sahiptir. İlginç bir örnek olarak, birisi şemsiyesini duvardaki bir oyuğa takmıştı.

1.A.2. Trafik ritimleri

Daha önce sözü geçen trafik akımları, kalıntıların değişik bölümlerinde farklılaşan özelliklerine koşut olarak daha yoğun veya daha seyrek, daha yoğun veya karışık, daha hızlı ya da yavaş olmaktadır.

- 1.A.2.a. Hareket hızındaki değişimler

Ortalama yürüyüş hızı, tahminen 30 m/dak. olarak çok fazla değildir. Hem eserleri izleyen, hem fotoğraf çeken, hem de bunları sıcağa karşı yapan turistlerin yavaş gitmesi mantıklıdır. Yalnız, rehberli turların sadık kalmaları gereken zaman sınırlaması onları biraz daha aceleci hareket etmeye zorlamaktadır. Hızın nasıl değişkenlik gösterdiğine bakarsak, yoğun bölgelerde daha az, Kuretler ve Mermer Cadde gibi bir noktadan ziyade bir süreç olan bölümlerde daha çok olduğunu, izleyecek eserlerin artmasıyla ters orantılı olarak azaldığını ve yolculuğun sonuna doğru da, anlayabileceğimiz üzere, yorgunlukla birlikte kesildiğini gözlemekteyiz.

- 1.A.2.b. Yoğunluktaki değişimler

Yoğun olan bölgeler, başta Celsus Kitaplığı ve girişler olmak üzere, şemadaki 13, 14, 2, 25-28 (alan olarak), 34-36 (alan olarak), 41, 43 ve 45 no.lardır. Biraz daha bölümlendirecek olursak:

Belirgin trafik düzeni oluşmuş bölümler: Bazilika, "Küçük Badgasse", Skolastikia, Latrine ve alt çıkış yolu.

Hafif bir trafik ritmi oluşmuş bölümler: Domitian Meydanı, Devlet Agorası, Odeion, Herakles Kapısı, Kuretler boyu, Tiyatro ve Arkadiane.

Trafik oluşmamış kaotik bölgeler: Memmius Anıtı, Celsus Kitaplığı, alt ve üst tesisler.

- 1.A.2.c. Ulaşım yollarına bağlı farklılıklar

Şaşırtıcı bir nokta, Efes'e hangi yoldan ulaşıldığının ne kadar fark yarattığı olmuştur. Özellikle alt ve üst girişlerden başlayanlar için tamamen farklı kenti görüş açıları oluşabilmektedir. Ne kadar kalabalık gezildiği, gruba bağlı veya tek başına, bağımsız olmak, bunların her biri başka bir bakış açısı vermektedir.

- *1.A.2.c.1. Taşıt türünden doğan

Taşıma aracı genel olarak kaç kişiyle gezildiğini belirlemektedir.

Otobüs: Turla gelme, rehber tutma, grupla gezme. Genel ve az bilgiyle yaklaşan, Efes'i orada duydukları ışığında algılayanlar bu yolla gelmekte.

Özel araç: Araçlar ya kiralanmakta (çoğunlukla bilinçli, tek başına gelen yabancılarca) ya da özel mülkiyette olmaktadır (orta derecede bilinçli olan yerli turistlerin mülkiyetinde).

Dolmuş: Tek başına gelenlerden, bilinçli, kendi teçhizatını kendi hazırlamış olanlarca kullanılıyor.

Bir kuruma ait servis araçları: Grup halinde, orta derecede bilinçli turistler bu yolla gelebiliyor. Bu arada belirtelim ki, bir takım da rehberli turlardan kaçarak tekil dolaşmayı yeğlemektedir.

- *1.A.2.c.2. Alt ve üst girişten doğan

Üst kapı, kendi çabalarıyla anayoldan gelenler için daha içerlek bir konumda olduğundan, yalnızca tur otobüsleri, taksiler, ve yöreyi tanıyanlar buradan başlamasını bilmektedir. Diğerleri ise, alttan başlamanın, gittikçe daha zorlu olacak yokuşlu bir güzergah demek olduğunu sonradan anlamaktadır. Üstten gelen birisinin bir avantajı da, "küçük Badgasse"deki gibi panoramik görüntülere daha sık rastlamasıdır.

- 1.A.2.d. Yoğunluk alanlarının kademelenmesi ve rekabeti

En amansız rekabet, Celsus Kitaplığı, Heroon ve çıkış yolu ağzındaki seyir noktası arasında süregelmiştir. İkinci derecede rekabet eden düğüm noktaları, Memmius Anıtı ve Tiyatro önündeki alanlar olmaktadır. Önerilen Badgasse ıslahı sonunda, büyük olasılıkla Celsus ve daha ağır olarak Heroon, yığılma ve merkezîyet özelliklerini yitireceklerdir.

Bir yoğunluk sıralaması yapılacak olursa:

1. Yoğunluk saatlerindeki alt ve üst girişler
2. Celsus Kitaplığı
3. Çıkış yolu ağzı
4. Memmius anıtı
5. Tiyatro önü
6. Odeion

1.A.3. Duygusal etkileşim

Efes'teki duygusal etkileşim, gezinin ana unsurlarından biri diyebileceğimiz kadar önemli bir yönüdür. Her şeyden önce ziyaretçinin buraya gelmesini sağlayan, onun Efes hakkında öğrendiği bilgiler ve edindiği düşünceler kadar, bir merak, bir beklenti, ve benzer duygular olmaktadır. Çıkar giderken ise, arkadaşlarına ne anlatacağı, neleri öveceği ve nelerden yakınacağı, Efes reklamının ta kendisidir. Turizmin de başlıca amaçlarından biri bu değil midir?

Çekici unsurların uyandırdığı merak, gelen ziyaretçiler ile kurulan kültürel ve benzeri etkileşimler, ayrılırken taşıyacağı süregelen reklam değeri... rahatlıkla belirtebiliriz ki, Efes'in can damarlarından biri, onu görenler üstünde bıraktığı dev gibi duygulardır.

- 1.A.3.a. Kalıntıların uyandırdığı duygu ve izlenimler

Bu duygulardan olumlu olanlar arasında, etkileyici, yer yer ezici bile olabilen bir büyüklük hissi; eserlerin yaşı düşünülürken mimarlık düzeyine, estetiğe ve yapı tekniğine duyulan hayranlık yer almaktadır. Yerli turist için, ülkesindeki değerlerin ayırımına vararak, güzellikleri koruma dürtüsüne kapılmak, fakat bu konuda birey olarak eli kolu bağlı hissetmek; yabancı turistler için de kendi ülkeleri ve tarihleriyle bağlantı kurmak (en belirgin örnekler doğal olarak İtalya ve Yunanistan olmaktadır. Bir seferinde bir İtalyan kadının "Aa, Italia, o sole mio!" diye iç çekerek bir tapınak şemasını incelemesini düşünebiliriz.) olağan davranışlar sayılır. Efes öyle nimet dolu bir yerdir ki, hayranlığına kapılan turistler, bu raporda sözü geçen aksaklıkların çoğunu görememekteydiler.

Turistin hevesini kamçılayan bir olgu da, tek başına keşfe çıkmaktır. Kendi inisiyatifiyle bir şey ortaya çıkarmanın çok güzel bir his olduğunu hatırladığımızda, onca insanın neden yollardan saptığını anlarız. Çıkılan kişisel keşifler şu bölgelerde yoğunlaşmaktadır: Devlet Agorası'ndan Domitian'a giden yol; Skolastikia'nın arkaları; çıkış kapısına yakın sapılan Verulanus Halle yolu ve Stadionstrasse.

- 1.A.3.b. Kapalı yerlerin uyandırdığı hayal kırıklığı

Ne var ki, kalıntı kavramının tanımı gereği, hiçbir bölümün tamamlanmış halde olmayışı insanlarda bir burukluk yaratmaktadır. Nitekim Efes'te arkeolog ve çalışanlara en sık sorulan soru, "Ne zaman eski haline döndüreceksiniz?" olmaktadır. İkinci bir hayal kırıklığı da, restorasyon veya kazı nedeniyle kapatılan, ama tam olmasa bile görmek istedikleri bölümlerdir. Tiyatro, Ticari Agora, Yamaç Evler ve Verulanus Halle bölgeleri bu tepkiye neden olmaktadır.

1.B. Turistin yönlendirilmesi

1.B.1. Levhalar, oklar ve kitaplar

Kitaplar, kapsam ve ayrıntı bakımından da, taşınabildikleri için de, en iyi bilgilendirici olabilirler, ama gerçek hayata yansıdığına durumun başka olduğunu ve bilinçsiz turistin levhalara bağımlı kaldığını görmekteyiz. Bu yüzden yönlendirici levhalara büyük önem verilmesi gerekmektedir. Şu anki durum, eserin adını, yapım ve onarım tarihlerini, yer yer yapının fasadını veya tümünü canlandıran birer şemayı içeren, birçok kez yalnız Türkçe ve(ya) Almanca ile ve küçük yazım hatalarıyla yazılmış, dengesizce duran ve hemen düşecekmiş izlenimini veren ("Aşk Evi", "Mermer Cadde") levhalardan oluşmaktadır. Bunların düzgün temellere oturtulmaları ve yazım hatalarından arındırılarak en azından İngilizce de yazılmaları, daha fazla ayrıntılı bilgi eklenmesi, standardizasyon ve yeterli bilgilendirme için zorunludur. Bir başka öneri, seyrek de olsa var olan,

kendi uzak dili dışında hiçbir dil bilmeyen turistlere, ve okuma bilmeyen çocuklara yönelik grafik anlatımlara daha çok yer vermektir. Bu tür levhalar, Tiyatro'nun önünde taş düşmesine karşı uyarıcı ve Arkadiane'ye giriş yasağını belirten örneklerde mevcuttur, ama yaygınlaştırılmalıdır. Bazı yerlere, dalgın turistlere de yer vermek üzere takviye levhalar konabilir. Yine başka bir ihtiyaç, levhaları gerektiğinde gölgeliklerle donatmaktır (alt çıkış kapısına yakın üç levhada, üst girişin plan panolarında, Domitian Meydanı'nda, vs.)

1.B.2. Yol düzenlemeleri

Yol düzenlemeleri, levhalardan daha etkili, turisti farketmeden yönlendiren araçlardır. Yalnız, bu etkili özellikleri, sağlam oldukları ve oynatılmadıkları sürece geçerlidir. Şu anki durumda hemen hemen tüm girilmez işaretleri sembolik kalmakta, kurallara uymak istemeyeni engelleyememektedir. Kendisini tehlikeye atan turist tümüyle denetim dışı olduğu için, onu korumanın tek yolu bu engelleri güçlendirmektir. (Tabii özel denetleyici görevliler olmazsa. Şu anda görevdeki bekçilerin işleri başlarından aşkındır.)

• 1.B.2.a. Kapatma

Kapatılmış alanların özellikle yetersiz kalan engelleri, mozaikli stoa çevresindeki, rehberlerin sürekli düzeltmek zorunda oldukları ipli engel, Badgasse'nin önündeki, ancak taşlarla desteklenince ayakta duran ipli engel, Arkadiane'nin girilmez levhası ve hatta Tiyatro'nun sağ girişinin parmaklıklı kapısını kapsamaktadır.

• 1.B.2.b. Açma

Bazı yollar, az bir düzeltmeyle gezmeye açılabilir. Böyle yerlerin başında büyük potansiyele sahip Badgasse ve karşı tarafındaki merdivenler gelmektedir. Sahip oldukları yükseklik ve açıklık harika bir manzara izlemeye, Badgasse'nin yamaca dayanıp çoğu zaman gölge alması da dinlenme yeri olmasına olanak vermekte, Agora Güney Kapısı'ndaki kuytu odacıktaki bir düzenleme de yeni bir mola yeri yaratabilir.

• 1.B.2.c. Eklenti yapma

Özel eklentiler, kayma ve takılmaları engelleyerek hareket akışına destek olan podyumlar (Tiyatro önüne konan ve Kuretler'e konması beklenen) ve Tiyatro'nun fotoğrafını rahat bir biçimde çekmeye yardımcı olan bir platformdan oluşuyor.

1.B.3. Rehberler

• 1.B.3.a. Tanıtım ve bilgilendirme

Büyüklüğü iki kişilik özel turlardan elli kişiliklerine kadar, süreleri ise, devlet konuklarına verilen yarım saatlik veya standart sayılan iki saatliklerinden, günler süren akademik turlara kadar değişen rehberli turlar, Efes'i tanımanın en kolay yoludur diyebiliriz. Öte yandan, rehberler, uzun süren bir söylevi eğlenceli kılmak istercesine, eserlerin hikayelerine söylentiler, mitler ve abartılar karıştırdıklarından, en güvenilir yol oldukları söylenemez. (Örneğin, Aşk Evi'nin sahte kimliği.)

• 1.B.3.b. Yerli ve yabancı rehberler

Usule göre Turizm Bakanlığı'ndan rehber lisansı alınması zorunlu iken, Efes'te tur gezdirebilen birkaç yabancı rehber yerli rehberlerce hiç sıcak

bakılmamaktadır. Bu gelişimin, turistleri yabancı ve yanlı bakış açılarından uzak tutma kaygısıyla önlenmesi, ancak, rağbet kazanan Uzakdoğu dilleri gibi dillerde uzmanlaşan yerli eleman yetişmesiyle olabilecektir; bu elemanlar (Flemenkçe konuşan genç rehber örneğindeki gibi) yetişmektedir de.

- 1.B.3.c. Talimat verme

Efes'teki genel akış düzenini bir bakıma rehberlere borçluyuzdur. Celsus alanında koydukları zaman sınıрыyla kalabalığı hareket halinde tutabilmekte, Domitian Meydanı ve Mennius Anıtı'ndaki şaşkınlıktan doğacak izdihamı grupları levhalar önünde toplayarak önlemekte, Skolastikia, Odeion ve tüm Kuretler boyunca verdikleri talimatlarla tıkanmaları olabildiğince engellemektedirler. Daha fazla denetim, ancak taşları ve yapıları yeniden düzenlemekle olabilir.

1.C. Kazı alanları

Bütün Efes aslında bir kazı alanıdır, ve gezinti yerlerinin alanın bir parçası olduğu düşünülerek, kazıya saygı gösterilmelidir; fakat bu bir bilinç ve bilinçle gelen duyarlılık meselesidir. Arkeologların, düşüncesiz ve sorumsuz davranışlar gördüğü sürece turiste antipati duymaları anlaşılır bir tepkidir. Kazı ekibi ile turistler arasındaki ilişki oldukça hassastır.

1.C.1. Kazı alanı sınırlarının belirsizliği, kazı ve turist alanlarının "ozmozu"

Yamaç Evler'in Kuretler'e değen bölümü, Heroon ve Oktogon civarı, Kuretlerin daha yukarısındaki kazı yeri, Skolastikia önündeki malzeme odası, hep turist alanıyla içiçedirler.

1.C.2. Kazı elemanlarının işlerine müdahale edilmesi

Yukarıda sayılı alanlarda, fotoğraf çekme yeri arayan meraklı turistler müdahale etmekte, nivelman ve tabaka çıkarma gibi çalışmalar ilgilerini çekince izleyip soru sormaktan çekinmemektedirler. "Geride durun" yazılı levhalar yeterince dikkate alınmayınca arkeologlar rahatsız olmaktadırlar.

Sabahın en erken saatlerinde ve turistten uzak kaldıklarında işçiler de daha rahat çalışmakta, daha neşeli davranmaktadırlar. Kısacası, kazı çalışmaları turistlerden uzakta daha rahat yürümektedir.

2. ZAMANSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRME

Efes'in zamanları üzerine söylenecek bir söz varsa, her şeyden önce, sabahın erken saatlerinin en güzel zaman olduğudur. Sabahın daha geç ve öğlene yakın saatlerini karakterize eden, kalabalığın doruğa ulaşmasıdır. Öğleden sonra ise sıcaktan dolayı daha tenhadır, fakat 16:00'dan sonra yeniden canlanma görülür. Akşama doğru yavaş bir azalma ile gün noktalanır.

2.A. Turistin zaman içindeki değişimi

2.A.1. Bilinçlenme ve duyarlılık

En genel değişim olarak, kentte görülecek ne çok şeyin olduğu anlaşıldığında, kendi başına program yapmak durumunda olan ve tahminleri her zaman isabetli olamayan müstakil turistler, daha dikkatli, daha çok okuyarak ve(ya) daha çok seçerek gezmeye çalışmaktadırlar. Bütün bu tür ayrımsamalar, ziyaretçinin duyarlılığını ve düşünerek davranma alışkanlığını geliştirmektedir. Böyle değişik bir gezide, en iyi öğretmen deneyim olmaktadır.

2.A.2. Fiziksel değişimler

Fiziksel değişimler de, sağlık hizmetlerinin minimum düzeyde olduğunu düşünürsek, kaçınılmazdır. Kurulacak ek tesislerde şunlar göz önünde tutulmalıdır:

• 2.A.2.a. Yorulma

Üstten alta gidenler için yorgunluk, Tiyatro'dan sonra, başka deyişle sonlara doğru baş göstermektedir. Alttan üste tırmananlar için yol daha çabuk güçleşmekte, Celsus'tan sonra dinlenme ihtiyacı sıklaşmaktadır. Hele bu durum öğlen sıcağı ile çakışmaktaysa, sinirli davranışlar da artmaktadır. Rehberi dinlemek güçleşir, turistler birbirine daha kaba davranır.

• 2.A.2.b. Açlık

Yol sonunda oluşan açlık, alt çıkıştaki tesislerde ve üstteki çay bahçesinde tatmin edilmektedir. Üst tarafa, alttan gelerek daha yorgun düşmüş olanlar düşünülerek ek tesis yapılabilir.

• 2.A.2.c. "Bireysellikten" "tipikliğe" geçiş

Bu sürece, hem fiziksel, hem bilinçle ilgili olan değişimlerin bir yan ürünü diyebiliriz. Yola ilkin çıkarken, insanlara bir keşfederek ve yorum yaparak gezmeye hevesi hakimdir. Algılama taze, dolayısıyla geniş kapsamlı ve geneldir. Yolda ilerledikçe ister istemez algılamalarını ve enerjilerini ekonomik kullanmak, ve belirli, sınırlı bir bakış açısıyla gezmek durumundadırlar. Çok yorumlayan bir haldeyken, insanların kendilerine özgü yaklaşımları daha belirgindir, fakat zamanla törpülenen algılama, onları tekdüze bir "gezme taktiğine" hapseder. İşte, bireysellikten tipikliğe geçiş... Tüm yol boyunca algılayışlarını yüksek düzeyde tutabilen az bir kesim için, Efes daha zengin, keşfedilecek harikalarla dolu bir yerdir. Kaliteli ve deneyimli turist de böyle oluşuyor olsa gerek.

2.B. Rehberlerin zamanlaması

Rehberlerin zamanlaması gereken ana unsur, tur uzunluğudur. Zamansal düzen, antik kentteki insan miktarını ve yoğunluğunu ayarlayan temeldir. Celsus'ta turistlere verilen yaklaşık on dakikalık süre, güzergahın orta noktasındaki düşümlenmeyi kontrol altında tutmakta ve koordinasyon sağlamaktadır. Bu açıdan zamanlama zor ve önemli bir görevdir.

3. TURİSTLERİN ANALİZİ

Efes'imizi her gün yüzlerceyle dolduran turistlerin, ne tür insanlardan oluştuğunu bilmek, büyük kültürel değerimizin gidişatını belirleyen etkenlerini denetlemekte son derece önemli olabilir. Bu konuda, sunulan verilerden daha kapsamlı sosyolojik araştırma yapılmasını öneriyorum.

3.A. Tipolojiler

3.A.1. Milliyet

Milliyet, turisti ölçmek için etkili bir yoldur, çünkü zihniyetini, davranışlarını ve tepkilerini şekillendiren, içinde yaşadığı toplumun sosyal kodudur. Turistleri inceleyince, davranış ve görünüşleriyle (ki o da toplumun taleplerinden nasibini alır) nasıl ayrıştıkları hemen göze çarpmaktadır.

- 3.A.1.a. Yerli turist

Yerli turistte görülen temel özellikler, rahat, dağınık, biraz da sorumsuz davranışları ile görece olarak teçhizatsızlıklarıdır.

- 3.A.1.b. Yabancı turist

- *3.A.1.b.1. Akdenizli-"tropik" turist

Çok rahattır; turda olduğu için yerli turistten biraz daha derli topludur, ama yine de taşlara çıkmak, şakalaşmak doğasında vardır. Çocuksu ve bağırğan da olabilmektedir. (İspanya, İsrail, İtalya, Orta Doğu, Latin Amerika vs.)

- *3.A.1.b.2. "Kuzeyli" turist

"Uslu", derli toplu, bilinçli ve teçhizatlıdır. Akdenizli'nin tersine hemen her kurala uymaktadır. (Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, vs.) Kuzeyli turistler arasında Avusturyalılar, kazı ekibinin çalışmalarına özel bir ilgi duymakla, ve tabii bir parça övünmekle dikkat çekmektedir.

- *3.A.1.b.3. Uzakdoğulu turist

Çok sistematiktir; en teçhizatlı turistlerdendir. Kendi grubu içinde odaklanmış, dışarıyla orali olmamaktadır.

Yabancı-yerli farkı, yabancıların kendi aralarındaki farklar içinde göze batmamaktadır. Böyle bir fark, ancak vatandaşımız Efes'i yakından tanısaydı ve bilinçli, "bireysel" turist olabilseydi doğardı, sanıyorum. O zaman kültürel varlık olarak Efes'e daha çok sahip çıkıcı ve korumacı olurduk.

3.A.2. Yaş

Turistin yaşına göre, ihtiyaç duyulacak sağlık hizmeti, bir dereceye kadar hareket hızı ve sınırları, ve giyime dahil olarak ayakkabı seçimi farketmektedir. İnce yüksek topukları olan ayakkabıları yaşlıca hanımların kullandığı görülmektedir, fakat zarar verme potansiyelleri gençler kadar çevik hareket edemedikleri için sınırlı kalmaktadır.

3.A.3. Ekonomik durum

Kalabalık günler, gemi seferlerinin olduğu ve daha dar gelirli turistin geldiği günler olduğundan, تنها günlerde alım gücü daha yüksek olan "kaliteli" turist gelmektedir. تنها gün turisti daha bilinçli olup tahribat ve kaza oranı daha düşük olmaktadır.

3.A.4. Bilinçlilik ve teçhizatlılık

Bilinçli turistin özelliklerine daha önce değinilmişti. Özetle, müstakil olarak gelmeleri, önceden tarihi yer gezmiş olmaları, tarih-arkeoloji gibi konulara ilgi duymaları, önceden Türkiye (ve Efes) deneyimine sahip olmaları sıralanabilir. Bilinçli turistle ilgili kayda değer bir gözlem, bilinçsiz turistleri biraz küçümsüyor olmaları, onların kenti kendileri kadar iyi anlamadıklarını bilmeleri olabilir. Bilinçli turistler ayrıca harabelerin etkileyiciliğinden sıyrılıp koruma yetersizliklerini daha çok farketmektedirler.

3.B. Yıldan yıla değişkenlik

Çok belirgin bir ayırım gözlenemese de, her yıl değişik ülkelerin turist sayısının diğerlerinden çok veya az olduğu söylenebilir. Bu turistik dalgalanmaların kaynakları, o yıl o ülkede yapılan Türkiye reklamı, ülkelerin ekonomik durumlarındaki iniş çıkışlara bağlı olarak turistlerin bütçeleri ve ülkemizle ilişkileri gibi unsurlardır. Bu yıl göze çarpan "dalgalanmalar", ABD ve İsrail'den olmaktadır.

3.C. Bireysellik ve tipik profile uyma

Daha önce değinilen, bireysellikten (özgünlükten) tipik profile geçiş, üstten alta doğru inenlerde yaklaşık olarak Herakles Kapısı'nda, alttan üste doğru çıkanlarda Celsus civarında gerçekleşmektedir. Yorgunluktan başka, üst→alt yolcuları için Kuretler'in aşağıya uzanan bölümü, alt→üst yolundakiler için ise Celsus Kitaplığı'nın görkemi de algılamada etkiler yapabilir.

4. TURİSTİK HİZMETLER

Turistlerin kenti gezmelerinde rahat etmelerini sağlayan hizmetler, genel olarak yeterli derecededir. Buna bir istisna, sağlık hizmetleridir. Mevcut hizmetlerin yanında bazı küçük geliştirmeler her halikarda yararlı olacaktır.

4.A. Güvenlik önlemleri

Alınması gereken önlemlere daha önce (özellikle 1. bölümde) değinilmişti. Özetle, sağlam engeller, düşülebilecek ya da eşya düşürülebilecek deliklerin örtülmesi ve podyum ekleme projeleri gerekmektedir.

4.B. Bilgilendirme hizmetleri

4.B.1. Levhalarındaki yazıların dili

Daha dikkatli yazılmış hatasız metinler, her levhada İngilizce'nin dahil edilmesi, yapıların kazı geçmişlerine, kullanıldığı dönem(ler)deki işlevlerine ve mimari özelliklerine ilişkin kısa notlarla donatılması önerilir. Kitap satış standlarında kitaptan başka poster, takvim gibi malzeme de sunulabilir.

4.B.2. Yazı ve grafik anlatım

Grafik anlatımın ulaştığı kesimin daha geniş olması, birçok durumda onu yazıdan üstün kılar. Örneğin, uzaktan anlaşılması ve çabuk algılanıp gerektiğinde hızlı tepkiye olanak vermesi birer avantajdır.

4.C. Yiyecek- İçecek hizmetleri

Bu hizmetler, üstte çay bahçesinde, kent içinde Yazıtlar Galerisi'nde ve Tiyatro karşısındaki incir ağacının altında, ve alttaki tesislerde yeterlice sağlanmaktadır. Belki Kuretler Caddesi üzerinde bir içecek standı daha konarak gelire katkı yapılabilir. Bu hizmetten ne kadar bol olursa olsun, her zaman alıcı bulunmaktadır.

4.D. Tuvalet hizmetleri

Üst tesislerde, alt çıkış kapısından hemen önce çıkış yolunda, ve alt tesislerde tuvalet hizmetleri bulunmaktadır. Temizlik açısından ne kadar ilerleme kaydedilse o kadar kârdır. Harabelerin merkezi bölümünde de, arkeologların özel tuvaleti gibi, bir tuvalet hizmeti konmalıdır.

4.E. Sağlık hizmetleri

Görüldüğü kadarıyla, Efes'te yok denecek kadar az miktarda sağlık hizmeti bulunmaktadır. Alt tesislerde ilk yardım sağlayacak bir yer arandığında büyük olasılıkla bulunabilir, fakat böyle önemli bir hizmetin daha kapsamlı olması gerekir. Kentin içinde merkezi bir yere konacak ve acil ilk yardım durumlarında bakım sunulacak, sağlık ocağı nitelikli bir binacık, hiç olmazsa bir Kızılay çadırı çok makbule geçer.

4.E.1. Tedavi

Vuku bulmuş kaza ve yaralanmaların bakımını sağlayacak hizmetler önemli bir eksiktir.

- 4.E.1.a. Düşme ve yaralanmalar

Bilindiği gibi, tehlikeli yerlerde dolaşmakta, kolaylıkla düşülmekte ve benzeri olaylar olabilmektedir. Bu tip olaylar iki yolla oluşmaktadır:

- *4.E.1.a.1. Yanlış yerde dolaşmaktan kaynaklanan kazalar

Hastanın da sorumluluk taşıdığı kazalardır. Yüksek bir yerden ve ters bir pozisyonla düşülmüşse, burkulmayla, hatta kemik kırılmasıyla sonuçlanabilir.

- *4.E.1.a.2. Önlenemeyen kazalar

Diğeri kadar ciddi olmaz, çünkü kurallar çerçevesinde hareket edildiğinde başa gelebilecek fazla bir zarar olmaması gerekir. Tipik olarak, kaygan ve(ya) engebeli yolda düşme, burkulmaya neden olabilir.

- 4.E.1.b. Bayılmalar

Uzunca bir süre güneş altında kalmak kolaylıkla baygınlık geçirmeye ya da bayılmaya yol açabilir. Rehberlerin verdiği bilgiye göre günde en az bir bayılma olmaktadır, ve çocukların daha dayanıksız olduğunu düşünerek Efes'e aileleriyle birlikte gelen küçüklerin rahatsız olması doğaldır.

- 4.E.1.c. Kalp krizleri

En ciddi durum kalp krizleridir. Hafif çarpıntılardan ölümcül olanına kadar meydana gelen durumlarda uzman sağlık görevlisi gerekebilir. Ziyaretçiler arasında doksan yaşında olanlar da vardır ve bu vakalara hazırlıklı olunmalıdır.

- 4.E.1.d. Böcek sokmaları

Merhem ve serum bulundurulmalıdır.

4.E.2. Koruma

Tabii ki, en iyisi hiçbir şey olmadan önce önlemlerin alınıp mümkün olduğunca hoş bir gezi sağlanmasıdır.

- 4.E.2.a. Çöpler

Sağlığı tehdit eden oluşumlardan biri çöptür. Temizlik standartlarının altında olan, sinek toplayan bidonlar, ve idrar kokan nişler (Skolastikia odacıklarından birinde) hem sağlık hem tesis kalitesi bakımından büyük bir ayıptır. Sinek toplamakla ilgili olarak, kesilmeyen incir ağaçlarının bazıları hastalıklıdır ve bu konu da önlem gerektirmektedir. Sabahları toplanan çöplerle birlikte bu sorunlara da eğilinmelidir.

- 4.E.2.b. Gölge ve serinlik

Baygınlığa karşı en iyi korunma, gölgelere ve serin, esintili yerlere sığınmayla olmaktadır. Gölge bulmak zor olmamakla birlikte, boğucu sıcaklığın etkisinden her zaman kaçılmamaktadır. Bu konuda bir Kızılay çadırı ve havalandırılmalı odacıklar yardımcı olabilir. Yazıtlar Galerisi'ndeki ve çıkış yolu ağzındaki serinlik örneğinin yaşlılarca takdir edilmektedir. Burada yeri gelmişken ağaçların büyük değerini hatırlamak gerekir. Sağladıkları dinlenme koşulları örnektir.

- 4.E.2.c. Kaybolmalar

İlk anda akla gelmese de kaybolmalar, gruptan kopmalar ve paniğe kapılmalar çok olağan şeylerdir. Her iki gişede konacak kayıp ve anons büroları, kentin içine de bir buluşma merkezi konması sorunu çözecektir. Bekçiler ve çevrede dolaşan çocuklar bu konuda yardımcı olurlar.

4.E.3. Özürü ve özel durumlu turistler

Tekerlekli sandalye bağımlıları için Efes'i gezmek, şu koşullarda pek söz konusu olamamaktadır. Taşlar çok engebeli ve dar geçitler fazladır. Rampalar konulduğu takdirde çözüme ulaşılabilir, fakat yine de sınırlı bir gezi olacaktır. Efes'in sağlıklı ve formunda olan insanlara göre bir yer olduğunu kabul etmek gerekir...

4.F. Şikayet ve dilekler

Efes işletmesini geliştirmek için başvurulacak önemli bir yol da olayın içindekilere kulak vererek yorumlarını ve isteklerini dikkate almaktan geçmektedir. Yardımcı olanlar, sırf turistler değil, aynı zamanda kazıda ve işletmede çalışanlardır. Söylediklerinden somut biçimde yararlanmak için şikayet ve dilek kutuları konabilir. Buradan yeşeren bir öneri de, pek çok müzede olduğu gibi, konuk defterlerini hizmete sunmaktır. Aşırı kalabalığa yetişmek için çok sayıda defter gerekir. Bu, üzerinde düşünülebilecek iyi bir konudur.

4.F.1. Turistlerden gelen

- 4.F.1.a. Yetersiz miktarda ve dilde bilgilendirme
- 4.F.1.b. Üstünkörü gezdirme
- 4.F.1.c. Bakımsızlık
- 4.F.1.d. Yetersiz koruma

En başta yetersiz bilgilendirmeden şikayet edilmektedir. Levhaların yüzeyselliği ve yalnız Türkçe ve Almanca yazılmaları, canlandırma resimlerinin her yerde olmayışı da ardından gelen şikayetlerdir. Dikkatli turistler bakımsızlığı ve her yerin iyi korunmadığını farketmektedir.

4.F.2. Çalışanlardan gelen

- 4.F.2.a. Uyulmayan yasaklar
- 4.F.2.b. Kaçak satıcılar
- 4.F.2.c. Yetersiz güvenlik ve koruma engelleri

Çalışanlarla ilgili olarak belirtmesinin iyi olacağı bir nokta, arkeologların işçilerden oldukça memnun olması, ve işe yalnız yöre halkından eleman alındığından, çalışanların Efes'i kendilerinin olarak benimseyip değerinin bilincinde olmalarıdır. Olumlu başka bir şey, çalışanların ortak sorunlarını çözmek için zaman zaman koordinasyonlu işbirliği oluşturulabilmesidir. Son olarak kazı başkanından video kamerası istenmiştir. Fakat çok sayıda şikayetleri vardır. Traktör ve kamyonların kente girmesinden, uyulmayan yasaklara ve hırsızlıklara, çöp toplayıcılarının şikayeti olan (daha çok yerli turist tarafından) çöp atılması olayından açık göz turistlerin üçkağıtçılıklarına kadar birçok konuda

memnuniyetsizlikleri vardır. İzinsiz kartpostal satan çocuklar da kendi başına bir sorundur. Yakalanıp karakola götürülen çocuklar birkaç saat içinde serbest bırakılıp işlerine devam etmekte; tek gerçek çözüm yasa değişikliğinde saklıdır.

4.G. Alışveriş hizmetleri

Oldukça geniş alışveriş imkanları vardır. Kartpostal satıcılarının sorun yarattığı başlıca bölge alışveriş tesisleridir. Dükkan satıcıları çok atılgınca müşteri kollamakta, böylece yürüyüş alanı da pazarlama yerine dahil olmuş olmaktadır.

5. TURİSTİK İŞLETME OLARAK EFES'İN EKONOMİK DURUMU

Efes'te olup biten herşey, işletmeyi yönetenlerin uygulamalarından ve alınan kararlardan, ekonomik olarak veya başka şekilde, etkilenmektedir. Bu yüzden örenyerinin idaresinin temellerini biraz incelemek yararlı olur.

5.A. Müze- Belediye- Bakanlık- kazı ekibi (ÖAI) arasındaki görev dağılımı ve paylaşımı

Efes kentinde yetki sahibi olan kuruluşlardan olan kazı ekibi, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'ne bağlı olarak çalışıp harabeleri istediği muameleye tabi tutabilmekte, Turizm (/Kültür?) Bakanlığı altında çalışan Efes Müzesi ise turistik tesisleri denetlemekte ise de, iki gücün, aynı alanda birbirine bağımlı olarak çalıştıkları için, uygulamalarında diğeriyle anlaşma halinde olmak zorundadır. Bu raporun incelediği iki ana konu olan turistik faaliyet ve arkeolojik faaliyet de, kuruluşların birbirine bağımlılığa paralel bir bağımlılık ilişkisi içindedir. Kazının yürümesi için ihtiyaç duyulan maddi destek turizm gelirlerince sağlanmakta, herhangi bir turizm olayı olması için de ortaya çıkarılması gereken eserler, arkeologların çalışmalarının ürünüdür. Madem birarada işleyecekler, öyleyse müze ve "kazıcılar" arasında görev dağılımı gerekmektedir. Buna, çöpleri, otları temizlemek gibi işlerin personelini çalıştırmak da dahildir. Bu yılın kazısı başlamadan önce belediyenin görevlilerini çekmesi sonucu çöp toplama işini hangi tarafın devralacağı belli değildi. Demek ki, bütün görevler kesin olarak dağıtılmamaktaydı.

Turistik gelirin bir bölümü kazıya aktarıldıysa da, Türk yasalarında ilk önce devlete teslim edilip sonradan bütçenin nasıl dağıtılmasına karar verildiğine göre, tekrar örenyerlerine teslim edilir. Başka bir deyişle, elde edilen kar, Efes'e direkt olarak dönmemektedir. Efes, devlet tarafından sömürülmektedir. Oysa elde ettiği kazanç, en azından belirli bir payı, kendisi için kullanılabilse, alandaki bütün sorunlar çözüldü. İleride, yasaları bu doğrultuda düzenlemek Efes'in bakıcıları için bir sorumluluktur.

Gelir artırıcı bir yöntem olarak, giriş ücretleri yükseltilebilir ve içeri getirilen her fotoğraf ve video kamerasına ücret konabilir. Böylece, turist sayısında belirli bir düşüş olsa bile, yerine gelecek az sayıdaki kaliteli turist, beraberinde alım gücünü de getirecektir. Bu gelişme dolaylı olarak taşlara da daha ferah bir kullanım sağlayacaktır.

5.B. Sponsorluk

Günümüzde büyük masraflı projelerin kurtarıcıları sponsorlardır. Efes'teki kazı ve rökonstrüksiyonları da bu yolla finanse etmek akıllıca olur. Tercihen yerli firma olmalı ve yüklü miktarları kolaylıkla karşılayabilecek bir çapta olmalıdır. Koç ve Sabancı'nın yanısıra, Çukurova, Ormak, Yaşar Holding gibi kuruluşlar düşünülebilir.

Efes'i bugüne dek ayakta tutan bir kuruluş da, sponsordan ziyade vakıf gibi işleyen Efes Dostları Derneği'dir.

5.C. Tanıtım ve kamunun bilinçlendirilmesi

Kültürel varlıklarımızı yaşatmak bildiğimiz gibi yalnız parayla olamaz, manevi destek uzun vadede maddi destek kadar çok etkiye sahiptir. Efes gibi mirasları koruyacak olanların önemli bir kısmı da vatandaşlar olacağı için, kamu tanıtımı çok önemlidir. Medyanın tüm araçlarını bu yönde kullanmaktan geri kalmamalıyız. Ziyarete gelen bazı ilgili turistler, belgesel film yapmak fikri üzerinde durmaktadır. Yapılan uluslararası bir tanıtım ayrı bir değer taşımaktadır.

SONUÇ OLARAK...

Efes kentinin yakından bir incelemesinin tüm sonuçları önceki bölümde yer almaktadır, fakat genel bir özet, bütünsel bir tabloyu görmede katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak şu sorulara şu yanıtları verebilirim:

- **TURİSTLER TAHRİP ETMEKTELER MİDİR?** Evet, ama çok önemli ölçüde değil. Esas zarar ağır araçlardan ve otlardan, ağaçlardan gelmektedir.
- **TURİSTLER TEHLİKEDE MİDİR?** Ana güzergah yolunu izleyenler değildir, fakat maceraperest ziyaretçiler kendilerine zarar getirecek davranışlarda bulunup düzenlenmemiş alanlarda gezmektedir.
- **HİZMETLER NASIL GELİŞTİRİLEBİLİR?** Geliştirilmesine ihtiyaç duyulan hizmet olarak sağlık tesisleri başta gelmektedir. Güvenlik tedbirleri de güçlendirilmelidir. Ayrıca çok büyük bir eksik olarak bilgilendirme hizmetleri bulunmaktadır. Turistlerin çoğu turlarla gelip, yüzeysel bilgilerle başbaşa kalmaktadır. Efes'ten çok daha fazla şey öğrenebilir, anlayabilirler.
- **EK ÖNERİLER?** Önermek istediğim en önemli tasarı, Badgasse ve karşısındaki merdivenlerin düzenlenip kullanıma açılması, bunun sonucu olarak Celsus Kitaplığı'ndaki aşırı odaklaşmanın hafifletilebilmesidir.